

Цивільне право і цивільний процес

УДК 347.965

Храпенко Олена Олегівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Храпенко Елена Олеговна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры организации судебных,
правоохранительных органов и адвокатуры
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

Khrapenko Olena

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor of the Department of Judiciary,
Law Enforcement Authorities and Advocacy
National University "Odessa Law Academy"
ORCID 0000-0001-5864-0367*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСНОЇ ПРОМОВИ

АДВОКАТА

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЕЛЬНОЙ РЕЧИ

АДВОКАТА

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ATTORNEY'S PROTECTIVE SPEECH

***Анотація.** У статті розкривається сутність поняття захисна промова адвоката в кримінальному процесі. Висвітлюються питання, пов'язанні із психологічними особливостями побудови промови адвоката. Наголошується, що діяльність адвоката-захисника у судових дебатах є*

однією з необхідних умов і гарантій об'єктивності судового розгляду і справедливого рішення, тому що вона завершує ту велику і складну роботу захисника, яка спрямована на охорону прав і законних інтересів підсудного, на забезпечення правильного застосування закону, з тим, щоб не допустити можливої помилки на шкоду підсудному, виключити кримінальну відповідальність і засудження невинного. Проаналізовано велике значення правильної структури промови адвоката, яка повинна складатися з вступу, основної частини та висновків. Визначено основні елементи якісної промови адвоката, такі як лаконічність, логічність, послідовність. Звертається увага на те, що судова промова є не лише засобом судочинства, а є потужним знаряддям професійної діяльності адвоката. Крім того, у статті розкрито розмежування моделей викладання фактів у промові. Їх можна поділити на класичну, яка орієнтована на факти, суб'єктивну, яка орієнтована на оратора та модель спростування позиції, яка орієнтована на опонента. Кожна з перерахованих моделей має свої позитивні і негативні сторони. Відповідно до сформованої правової позиції адвокат у своїй практиці використовує найбільш досконалу для надання якісної професійної правової допомоги клієнту. Проаналізувавши різні види психологічного впливу в юридичній діяльності, їх можна розділити на допустимі і недопустимі. Зроблено висновок, що знання психології так чи інакше проявляються у виступах захисника. Промова адвоката повинна бути коректною, переконливою, обґрунтованою, місцями проникливою і емоційною, «просякнутою» повагою до правосуддя.

Ключові слова: захисна промова адвоката, захисник, судові дебати, психологічні особливості побудови промови, психологічний вплив.

Аннотация. В статье раскрывается сущность понятия защитительная речь адвоката в уголовном процессе. Освещаются вопросы, связанные с психологическими особенностями построения речи адвоката.

Отмечается, что деятельность адвоката-защитника в судебных прениях является одним из необходимых условий и гарантий объективности судебного разбирательства и справедливого решения, потому что она завершает ту большую и сложную работу защитника, которая направлена на охрану прав и законных интересов подсудимого, на обеспечение правильного применения закона с тем, чтобы не допустить возможной ошибки в ущерб подсудимому, исключить уголовную ответственность и осуждения невиновного. Проанализировано важное значение правильной структуры речи адвоката, которая должна состоять из введения, основной части и заключения. Определены основные элементы качественной речи адвоката, такие как лаконичность, логичность, последовательность. Обращается внимание на то, что судебная речь является не только средством судопроизводства, а является мощным орудием профессиональной деятельности адвоката. Кроме того, в статье раскрыты разграничения моделей изложения фактов в речи. Их можно разделить на классическую, ориентированной на факты, субъективную, которая ориентирована на оратора и модель опровержения позиции, ориентированной на оппонента. Каждая из перечисленных моделей имеет свои положительные и отрицательные стороны. Согласно сложившейся правовой позиции адвокат в своей практике использует наиболее оптимальную для оказания качественной профессиональной правовой помощи клиенту. Проанализировав различные виды психологического воздействия в юридической деятельности, их можно разделить на допустимые и недопустимые. Сделан вывод, что знание психологии так или иначе проявляются в выступлениях защитника. Речь адвоката должна быть корректной, убедительной, обоснованной, местами проникновенной и эмоциональной, «пропитанной» уважением к правосудию.

Ключевые слова: защитительная речь адвоката, защитник, судебные прения, психологические особенности построения речи, психологическое воздействие.

Summary. The article reveals the essence of the concept of defensive speech of a lawyer in criminal proceedings. Issues related to the psychological features of the construction of a lawyer's speech are covered. It is noted that the activity of a defense attorney in court proceedings is one of the necessary conditions and guarantees of objectivity of the trial and a fair decision, because it completes the large and complex work of defense counsel, which aims to protect the rights and legitimate interests of the defendant. in order to prevent a possible mistake to the detriment of the defendant, to exclude criminal liability and conviction of the innocent. The importance of the correct structure of a lawyer's speech, which should consist of an introduction, main part and conclusion, is analyzed. The main elements of a lawyer's qualitative speech, such as conciseness, logic, consistency, are identified. Attention is drawn to the fact that court speech is not only a means of legal proceedings, but is a powerful tool of a lawyer's professional activity. In addition, the article reveals the distinctions between the models of presentation of facts in speech. They can be divided into classical, fact-oriented, subjective, which is focused on the speaker and the model of refutation of the position, oriented on the opponent. Each of these models has its pros and cons. According to the current legal position, a lawyer in his practice uses the most optimal to provide quality professional legal assistance to the client. After analyzing the various types of psychological impact in legal activities, they can be divided into acceptable and unacceptable. It is concluded that the knowledge of psychology is somehow manifested in the speeches of the defender. The lawyer's speech should be correct, convincing, substantiated, sometimes penetrating and emotional, "imbued" with respect for justice.

Key words: defense speech of a lawyer, defense counsel, court debates, psychological features of speech construction, psychological influence.

Постановка проблеми. Захист прав і законних інтересів громадян базується на змагальності, максимальний прояв якої відбувається на етапі судових дебатів, де учасники сторони обвинувачення і захисту наводять докази на користь своїх позицій. Виступ адвоката-захисника у судових дебатах є однією з необхідних умов і гарантій об'єктивності судового розгляду і справедливого рішення.

Захисна промова адвоката в кримінальному процесі має односторонню спрямованість – відстоювання прав і законних інтересів підзахисного всіма дозволеними законом способами. Однак вона не повинна бути «зброєю в руках злочинності, а лише гарантією того, що права і законні інтереси підзахисного не будуть обмежені більше, ніж це необхідно для досягнення мети кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості промови адвоката досліджувалися багатьма вченими, практиками, і не лише юристами, але і психологами, лінгвістами. В цілому проблемам побудови промови адвокатів присвячені роботи Д. М. Ажахметоват [1], Е. К. Викулов [2], Н. Н. Ивакина [3], Н. И. Порубов [6], Т.С. Кабаченко [4], П. Сергеич [7], та інші. Деякі історичні постаті (зокрема, О. Ф. Коні, Ф. П. Плевако) взагалі можуть вважатися ідеологами вірної побудови промови адвоката-захисника.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виявлення психологічних особливостей побудови та структури промови адвоката-захисника з урахуванням вітчизняного та іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Промова захисника – це кульмінаційний момент його участі в судовому розгляді, важливий засіб здійснення ним своєї функції. У промові захисник підводить підсумок судового слідства, аналізує з позиції захисту зібрані матеріали, дає їм правову оцінку, наводить докази, що спростовують пред'явлене підсудному

обвинувачення або пом'якшують його вину, висловлює міркування відносно покарання та інших питань, що підлягають вирішенню суду.

Захисна промова завершує ту велику і складну роботу захисника, яка спрямована на охорону прав і законних інтересів підсудного, на забезпечення правильного застосування закону, з тим, щоб не допустити можливої помилки на шкоду підсудному, виключити кримінальну відповідальність і засудження невинного. Захищаючи підсудного, відстоюючи його невинність чи меншу ступінь відповідальності, піддаючи зібрані докази ретельному і критичному аналізу, захисник допомагає суду вірно оцінити обставини справи, відшукати істину, винести законний і справедливий вирок.

Судова промова адвоката є не лише засобом судочинства, а є потужним знаряддям його професійної діяльності. Лаконічність, логічність, послідовність – ось основні елементи високоякісної промови адвоката. На відміну від кримінального процесу, в цивільному процесі майже відсутні особистісні характеристики особи, емоційне забарвлення викладення матеріалу. Тому адвокат намагається довести суду свою позицію за допомогою знання законодавчої бази, чітко сформульованої лінії захисту, правильно побудованої промови, а також певних аспектів психології. Якість і культура як складові промови адвоката є головними факторами для формування успішного виступу адвоката у суді. Адвокат завжди повинен діяти у межах розробленої і узгодженої правової позиції.

Велике значення має правильна структурна організованість промови. Будь-яка промова адвоката в суді складається з вступу, основної частини та висновків. Вступна частина повинна викликати орієнтувальну реакцію у слухачів. Існує і необхідність визначитись з правильним видом викладення матеріалу. В основній частині повинні бути чітко сформовано головні тези, які використовує адвокат. У висновках слід аргументовано викласти остаточну думку адвоката-захисника.

Відповідно до цього доцільним є розмежування моделей викладання фактів у промові. Пропонуємо ввести таку класифікацію:

- перша модель: орієнтована на факти (класична). У вступі повинні бути викладені обставини у систематизованому вигляді (як події відбувались, так вони і були дослідженні) або у хронологічній послідовності. Основна частина містить в собі аналіз та оцінку доказів: які спростовує позивач опонента та які підтверджує версії адвоката. Висновки підсумовують визначення позиції адвоката і звернення до суду з проханням, яке повинно складатись з елементів довіри;

- друга модель: орієнтована на оратора (суб'єктивна). Вступ складається з емоційної оцінки доказів із застосуванням лірики, основною ціллю якої є зацікавити слухачів. В основній частині приділяється увага письмовим доказам на підтвердження тез, які були визначені у вступі. Висновки містять аналіз правових норм на підтвердження позиції адвоката.

Емоції і гарний стиль викладу для професійного судді мають набагато менше значення, ніж юридичний аналіз ситуації – як матеріально-правової, так і процесуальної її сторони. Також видається важливим послатися на підтвердження своїх доводів на позицію вищого суду.

- третя модель: орієнтована на опонента (спростування позиції). У вступі аргументувати «нікчемність» позиції опонента. В основній частині звернути увагу на контраргументи, підтверджуючи кожне слово нормою законодавства. У висновках – підкреслити істину і звернути на неї увагу суду.

Кожна з моделей має свої позитивні і негативні сторони. Відповідно до сформованої правової позиції адвокат у своїй практиці використовує найбільш досконалу для надання якісної професійної правової допомоги клієнту.

Мовна поведінка адвоката в ході судового засідання проявляється при допиті свідків, дослідженні доказів, зверненні до підсудного або

потерпілого, а також більшою мірою в захисній промові. Захисна промова – підсумковий виступ адвоката на захист обвинуваченого. Зміст і структура даного виду промови визначаються обставинами справи, стратегією і тактиками захисту, позицією обвинувачення, результатами слідства та ін. Таким чином, говорити про єдину схему і правила побудови захисних промов не представляється можливим: це залежить від конкретної ситуації. Однак М. І. Порубов виділяє суттєві риси, що визначають специфіку захисних промов як окремого виду судового красномовства.

По-перше, захисна промова перебуває в більш вигідному положенні в порівнянні з промовою обвинувальною, оскільки вона вимовляється останньою: «Останній виступаючий ... свій виступ будує на узагальненні промов попередніх ораторів, а слухачі повніше запам'ятовують його виступ тільки тому, що він був завершальним. Звідси впливає висновок: якою би ефективною і ефектною не була промова прокурора, адвокат своїм навіть посереднім виступом зможе знизити враження від виступу процесуального опонента, зняти емоційний вплив від його мови. Суд іде до нарадчої кімнати з настроєм, який постаралися створити захисник і обвинувачуваний в своєму останньому слові» [6, с. 258-259].

По-друге, захисна промова – відповідь обвинувачу в полеміці: адвокат може висловлювати незгоду з позицією прокурора, наводити контраргументи, проте мова захисту – самостійне висловлювання до обраної стратегії, визначеної тактикою, методами впливу. Сторони обвинувачення і захисту характеризуються «розбіжностями в оцінці фактів» [6, с. 282]¹: адвокат має право викладати їх вибірково, під певним кутом розгляду. П. С. Пороховщikov, юрист, учень О. Ф. Коні, зазначає: «Прокурор завжди схильний вважати підсудного гіршим, захисник – кращим, ніж він є насправді; до потерпілого, до його друзів у них буває протилежне відношення» [7, с. 101]. Так, наприклад, у справі Олександри

¹ Порубов Н. И. Риторика. С. 282.

Максименко, яка звинувачувалася в отруєнні чоловіка, прокурор говорив про її аморальну поведінку, а Ф. Н. Плевако, адвокат підсудної, стверджував зворотнє: *«Обвинувач зазначає, що протягом року було до тридцяти женихів і що з одним було щось на кшталт змови, це з якимось греком, а з іншим, судячи з листа до неї від нього, дівчина сама була пояснена в любові, без участі матері. І ось це називають першими ознаками її моральної псування. Але хіба це так? Женихи ,що в такій масі спробували просити її руки, свідчать якраз про протилежне. Значить, вона була бажана наречена для багатьох і не поспішала кинутися на шию першому шукачеві»* [5, с. 201].

Варто підкреслити, що при протилежних позиціях і різних цілях в умовах судового дискурсу обвинувач, захисник та інші учасники не мають права давати неправдиві свідчення, приводити перекручені факти і докази: *«обвинувальна промова прокурора і захисна промова адвоката служать одній меті – з'ясування юридичної істини, винесення справедливого, законного судового рішення. У цьому – мета судової промови»* [3, с. 102].

У захисній промові адвокат може не погоджуватися з позицією обвинувачення в цілому, може оскаржувати окремі твердження прокурора і / або вказувати обставини, що пом'якшують вину підсудного. Розвиток мови, система аргументів і способи переконання залежать від обраної захисником основної мети, тези.

Існують найбільш важливі характеристики адвоката, що використовує в своїй діяльності психологічний вплив:

- 1) наявність установки дотримуватися принципів професійної діяльності, норм професійної етики, моральних і юридичних обмежень, які регламентує відповідна діяльність;
- 2) вміння здійснювати вплив, відповідний ознакам системності, комплексності, несуперечності і мінімізації втручання (майстерність);

3) усвідомлене ставлення до фактору психологічної небезпеки в контексті професійної діяльності, прагнення уникати таких форм впливу, які несприятливі з точки зору психологічної безпеки [4].

Етичні норми не містить обмежень щодо використання адвокатом будь-яких методів психологічного впливу. Необхідно також відзначити, що в сучасному суспільстві спостерігається суперечливість моральної оцінки застосування різних способів психологічного впливу. З одного боку, засуджується їх використання, опонентів публічно звинувачують в їх застосуванні і, таким чином, в порушенні етики соціальної взаємодії, з іншого – методи психологічного впливу широко застосовуються у багатьох сферах публічної діяльності.

Розглядаючи різні види психологічного впливу в юридичній діяльності, їх можна розділити на допустимі і недопустимі. Прийоми захисту, що використовуються адвокатом, повинні бути коректні, тактовні по відношенню до всіх особистісних характеристик. Від захисту адвокат ніколи не повинен переходити до звинувачення свідків і потерпілих. Не слід торкатися і особистості опонента, навіть якщо він сам допускає це. Адвокат не повинен нікого звинувачувати, він повинен захищати, але не вдаючись до брехні, підтасовування фактів і приниження своїх супротивників.

В судовому провадженні завдання адвоката – створити потрібний психологічний клімат, розташувати учасників процесу до себе, особи підсудного. Головне, захисник повинен діяти законно при використанні тактичних і психологічних засобів захисту. Правові норми і етичні правила - основа захисту [1, с. 169-171]. Якщо є прогалини в законодавстві, помилки при проведенні експертизи, недоробки слідства, адвокат вміло їх використовує.

З огляду на постійне вдосконалення технологій психологічного впливу, розширення масштабів їх застосування та загострення проблеми інформаційно-психологічної безпеки, осягнення адвокатами основ

психологічних знань стає все більш актуальним. Володіння прийомами психологічного впливу, знання можливостей і обмежень застосування психологічного впливу безпосередньо пов'язано з психологічною компетентністю адвоката, а отже, з професійною компетентністю в цілому. Професіоналізм адвоката при використанні методів психологічного впливу повинен проявлятися не тільки в умінні використовувати окремі психотехнології, здатності планувати психологічний вплив, прогнозувати його результати, можливі побічні ефекти, але і в знанні можливостей визначення психологічного впливу судово-психологічної експертизою.

Висновок. Таким чином, мова адвоката повинна бути яскравою, аргументованою, привертати увагу всіх членів судового засідання. Адвокатська промова не повинна бути стандартною, навпаки, виступ адвоката повинен змусити роздумувати, зважувати, зіставляти. Звичайно, в своїй промові адвокат використовує психологічні прийоми [2, с. 32].

Знання психології так чи інакше проявляються у виступах захисника. Промова адвоката повинна бути коректною, переконливою, обґрунтованою, місцями проникливою і емоційною, «просякнутою» повагою до правосуддя. Одне невіддале слово, прояв неповаги до будь-кого можуть вплинути не тільки на конкретний результат, а й на діяльність адвоката в цілому.

Література

1. Ажахметова Д. М. Ораторське мистецтво адвоката: загальна характеристика та значення / Д. М. Ажахметова // Молодий вчений. 2019. № 24 (262). С. 169-171.
2. Викулов Е. К. К вопросу об этике адвоката и его речи в защиту подсудимого / Е. К. Викулов // Социально-политические науки. 2013. № 1. С. 57-61.
3. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия. Москва, 2007. 592 с.

4. Кабаченко Т. С. Нарушение психологической безопасности в контексте активности профессионала: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.03. М. 2000.
5. Плевако Ф. Н. Дело Максименко // Плевако Ф. Н. Речи. / Под ред. Н. К. Муравьева. 3-е изд. Москва : Тип. В. М. Саблина. Т. 1. 1912. 373 с.
6. Порубов Н. И. Риторика. Учебное пособие. Минск : Выш. шк, 2001. 384 с.
7. Сергеич П. Искусство речи на суде. Москва : Юрид. лит., 1988. 384 с.
8. Gold V. Covert advocacy: Reflections on the use of psychological persuasion techniques in the courtroom // NCL Rev. 1986. Vol. 65. P. 481-515.
9. Gold V. Psychological Manipulation in the Courtroom // Nebraska Law Review. 1987. Vol. 66. Iss. 3. P. 562-583.
10. Hahn, P.W., Clayton, S.D. The effects of attorney presentation style, attorney gender, and juror gender on juror decisions // Law Hum Behav 20, 533–554 (1996). <https://doi.org/10.1007/BF01499040>
11. Linz, D., Penrod, S. & McDonald, E. Attorney communication and impression making in the courtroom. Law Hum Behav 10, 281–302 (1986). <https://doi.org/10.1007/BF01047342>
12. Monnington-Taylor, E., Bowers, K., Streeter Hurle, P. et al. Testimony at court: a randomised controlled trial investigating the art and science of persuading witnesses and victims to attend trial. Crime Sci 8, 10 (2019). <https://doi.org/10.1186/s40163-019-0104-1>

References

1. Azhahmetova D. M. Oratorske mistectvo advokata: zagalna harakteristika ta znachennya / D. M. Azhahmetova // Molodij vchenij. 2019. № 24 (262). S. 169-171.

2. Vikulov E. K. K voprosu ob etike advokata i ego rechi v zashitu podsudimogo / E. K. Vikulov // Socialno-politicheskie nauki. 2013. № 1. S. 57-61.
3. Ivakina N. N. Osnovy sudebnogo krasnorechiya. Moskva, 2007. 592 s.
4. Kabachenko T. S. Narushenie psihologicheskoy bezopasnosti v kontekste aktivnosti professionala: Avtoref. dis. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.03. M. 2000.
5. Plevako F. N. Delo Maksimenko // Plevako F. N. Rechi. / Pod red. N. K. Muraveva. 3-e izd. Moskva : Tip. V. M. Sablina. T. 1. 1912. 373 s.
6. Porubov N. I. Ritorika. Uchebnoe posobie. Minsk : Vysh. shk, 2001. 384 s.
7. Sergeich P. Iskusstvo rechi na sude. Moskva : Yurid. lit., 1988. 384 s.
8. Gold V. Covert advocacy: Reflections on the use of psychological persuasion techniques in the courtroom // NCL Rev. 1986. Vol. 65. P. 481-515.
9. Gold V. Psychological Manipulation in the Courtroom // Nebraska Law Review. 1987. Vol. 66. Iss. 3. P. 562-583.
10. Hahn, P.W., Clayton, S.D. The effects of attorney presentation style, attorney gender, and juror gender on juror decisions // Law Hum Behav 20, 533–554 (1996). <https://doi.org/10.1007/BF01499040>
11. Linz, D., Penrod, S. & McDonald, E. Attorney communication and impression making in the courtroom. Law Hum Behav 10, 281–302 (1986). <https://doi.org/10.1007/BF01047342>
12. Monnington-Taylor, E., Bowers, K., Streeter Hurle, P. et al. Testimony at court: a randomised controlled trial investigating the art and science of persuading witnesses and victims to attend trial. Crime Sci 8, 10 (2019). <https://doi.org/10.1186/s40163-019-0104-1>